

E. Kishonom, W. Allenom, R. Schamijem, M. Twainom, B. Čopićem, W. Thackerayem, a u nas T. Zagodom, M. Rundek, N. Mihelčić, Z. Balogom, P. Kanižajem itd. Isto tako, o humoru ne možete razmišljati ako ne polazite od njegova praktična ostvarenja u jeziku i određenoj kulturi. U ovoj se knjizi posebno govori o pojmovima engleskoga, židovskoga i francuskoga humora. Gledajući u okvirima tih nacionalnih dimenzija, knjiga je također poticajna za promišljanje. Primjerice, u češkoj kulturi i književnosti pojavila se u dvadesetom stoljeću skupina umjetnika, na čelu sa Zdeněkom Svěrákom, koja je ostvarila umjetnička djela duboko prožeta specifičnim češkim humorom, a koja su pronašla svoj put do recipijenata drugih kultura, poglavito europskih (zbirka drama *Kazalište Járe Cimrmana* (2004.) L. Smoljaka i Z. Svěráka, film *Kolja* (1996.) red. J. Svěráka itd.). Tako se može govoriti o pojmu češkoga humora koji je izuzetno utjecajan u europskoj, ali i svjetskoj kinematografiji. Time želim reći da knjiga Zergollern-Miletić potiče vrlo zanimljivu polemiku, a koja se proteže i do važnosti umjetnosti u razvoju i mijenama poimanja smiješnoga i svih njegovih oblika. U hrvatskim okvirima o humoru u dječjoj knjizi, primjerice, imamo kritičke eseje Stjepana Hranjeca okupljene u knjizi *Smijeh dječje hrvatske književnosti* (2000.).

Knjiga *Humor, smijeh, misao, jezik* vrijedan je doprinos razvoju teorijske i kritičke misli jer duhovito i znalački govori o humoru u njegovim različitim dimenzijama, objedinjujući dosege mnogih humorista i teoretičara od antike do suvremenog doba.

Kršćanski misticizam u poetici nepravedno „zaboravljene“ hrvatske književnice Side Košutić

Kornelija Kuvač-Levačić. 2021. *Iskaz neizrecivoga u poetici Side Košutić*. Zadar: Sveučilište u Zadru. 307 str. ISBN 978-953-331-327-6.

Jelena Alfirević Franić

Znanstvena monografija *Iskaz neizrecivoga u poetici Side Košutić* doktorice znanosti i izvanredne sveučilišne profesorice, koja predaje na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru, Kornelije Kuvač-Levačić, objavljena je 2021. godine u izdanju Sveučilišta u Zadru kao iznimno vrijedan doprinos hrvatskoj kroatistici. Važnost objave monografije veća je utoliko što u nekima od najvažnijih povijesti književnosti imena Side Košutić nema, a u javnim (društveno-političko-književnim) prostorima jednako su ju prešućivali i u vrijeme komunizma i u vrijeme NDH.¹ Navedeno je rezultiralo nedovoljnom znanstvenom istraženošću njezine poetike te marginaliziranošću i periferijalizacijom same književnice što napokon ispravlja znanstvena sintetska studija Kuvač-Levačić kojom se književni rad Side Košutić sustavno književnoteorijski, odnosno poetički interpretira.²

¹ Kao urednica *Ženskoga lista*, a jer je odbila da list bude „sredstvo jedne užasne politike“ (Kuvač-Levačić 2022: 7), Sida Košutić trebala je za vladavine NDH biti strijeljana.

² Kuvač-Levačić i ranije je pokazala interes za „lik i djelo“ ove prešućivane hrvatske književnice pa prvi rad o Sidi Košutić objavljuje godine 2017., zajedno sa studenticom, Jelenom Alfirević, koja je u diplomskom radu (2016.) pisala o toj, u povijestima književnosti „zaboravljenoj“ (čitaj: zabranjenoj) hrvatskoj književnici. Zajednički rad problematizira „žensko pismo“ i katolički angažman Side Košutić na primjeru odabranih tekstova. Kuvač-Levačić objavljuje i druge radove o Sidi Košutić od 2019. nadalje.

Monografija se sastoji od ukupno devet poglavlja, od kojih su neka podijeljena na manja potpoglavlja. Nakon „Uvoda“, kronološkim slijedom, poglavlja su ovako koncipirana: 1. „Kontekst stvaranja i recepcije djela ili kako danas čitati Sidu Košutić?“, 2. „Iskaz neizrecivoga – mistički hermetizam Side Košutić unutar problematike odnosa jezika i stvarnosti“, 3. „Intertekstualnost u iskazivanju neizrecivog (drama *K svitanju* i *Pjesma nad pjesmama* kao prototekst)“, 4. „Mistički diskurs u poeziji Side Košutić“, 5. „Neizrecivo u pripovjednoj prozi Side Košutić“, 6. „Intermedijalnost glazbe i iskaz neizrecivoga u poetici Side Košutić“, 7. „Neizrecivo u romanu *Velika šutnja*“, 8. „Iskaz neizrecivoga i funkcija umjetnosti“ i 9. „Zaključak“, nakon čega slijede kazalo imena, popis literature i bilješka o autorici. Autorica naslovnice, na kojoj je prikazana zanimljiva slika (dominantnih plavih tonova) žene koja grli okvir u kojem je more (a iz koje se može iščitati i puno drugih dubljih mističkih slojeva), splitska je likovna umjetnica Karin Grenc, čija je glavina opusa inspirirana kršćanskom duhovnošću. „Mistički hermetizam“ pojam je koji koristi suvremenik Side Košutić, ugledni književni kritičar, teoretičar i povjesničar književnosti Ljubomir Maraković, a koji je Kuvač-Levačić razradila na primjeru temeljite prikazbe široke „lepeze“ poetskoga (iskaza neizrecivoga). S obzirom na to da mistični kršćanski diskurs književnice počiva na Svetom pismu kao Riječi Božjoj, nije bilo ispravno razdvajati njezino stvaralaštvo na prvu, mistično-religioznu, i drugu, realističniju fazu, kao što se nije razumijevao ni kršćanski misticizam žrtve pa se nekim tumačima njezina književnoga angažmana činilo kao da je ostala nedovoljno kritična ili preblaga u odnosu na društveno angažirane tekstove suvremenica, što nije bio ispravan zaključak (Kuvač-Levačić 2021: 57).³ Književnica je „svjesno birala specifičan iskaz tematizirajući sklop iskustava i fenomena koji je zaokupljao i njezine suvremenike, a to je ljudska egzistencija, pitanja smisla žrtve i patnje, nemogućnosti izricanja najdubljih ljudskih iskustava, od kojih je jedno i iskustvo božanske transcendencije, ne nužno *rezervirano* samo za mistike, već *imanentno* prisutno u svakom iskustvu koje znači biti čovjek“ (Kuvač-Levačić 2022).⁴

Na samom početku, stoga, potrebno je istaknuti nekoliko osnovnih riječi o književnom stvaralaštvu i književnom putu Side Košutić, intrigantne i do sada – u evaluacijama književnih strujanja i periodizacija – malo poznate književnice iz razdoblja hrvatske moderne. Naime, Košutić je rođena 1902. godine u zagorskom selu Radoboj kraj Krapine. Nakon završene pučke škole, obrazovala se za učiteljicu u učiteljskoj školi u Zagrebu. Od kraja dvadesetih do sredine četrdesetih godina 20. stoljeća nastaje glavni dio književničina opusa. Od 1939. do 1944. godine bila je glavna urednica *Hrvatskoga ženskoga lista*, a sudjelovala je i u osnivanju Društva hrvatskih književnica 1936. godine i u organiziranju prvoga organiziranoga nastupa skupine književnica koje su bile aktivne u promicanju rada žena-književnica, zbog čega ju je pratila policija smatrajući njezino djelovanje protudržavnim. Godine 1946. dobila je otkaz u Nakladnom zavodu jer je odbila supotpisati zahtjev za izricanje smrtne presude kardinalu Alojziju Stepincu. Atribuirana kao književnica izrazite katoličke orijentacije, nakon Drugoga svjetskoga rata posve je isključena iz javnoga književnoga života i pod nadzorom Udbe, a konačan pečat dao je i njezin građanski potpis protiv smrtne osude kardinala Alojzija

³ Vidi intervju s K. Kuvač-Levačić (2021).

⁴ Vidi intervju s K. Kuvač-Levačić (2022).

Stepinca⁵ u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji. Nakon toga je isključena iz javnosti i prešućivana. No, Sida Košutić nastavila se baviti književnim radom koji danas nije ostao prešućen, zahvaljujući i monografiji *Iskaz neizrecivoga...* prof. Kuvač-Levačić.

Svoj književni put Košutić je započela 1927. godine kada joj je objavljena simbolična i mistična drama *K svitanju*, s temom borbe duše i tijela i glavnom idejom teksta, ljudskom težnjom prema Bogu. Sljedeće godine izlazi joj roman *Portreti* koji problematizira ljudske odnose i značenje ljubavi. Ljubav prema kraju u kojem je odrasla očitovala se u trilogiji *S naših njiva* (*Plodovi zemlje*, 1936., *Magle*, 1937. i *Bijele tišine*, 1940.), koja prikazuje izmišljeno zagorsko selo i seljački život u kojima je književnica uklopila svoje osjećaje i sjećanja na djetinjstvo. Od prozних djela izdvojimo i alegorijsku prozu *Vrijeska* (1942.) te roman *Velika šutnja* (2012.); zbirku lirskih crtica i novela *Mimoza sa smetljišta* (1942.), ali upućujemo i na postojanje brojnih drugih vrijednih tekstova. Pjesnički opus „osobite intimističke naravi“ (153) Sida Košutić većinom karakteriziraju osjećaji samoće, čežnje i boli, kao u zbirkama *Osmijesi* (1940.), *Vjerenička žetva* (1942.) i *Jezero mrtvo* (1956.) koje su prožete mistikom i religijskom potragom za istinom i smislom. Preminula je 1965. godine u Zagrebu, a od 1999. godine u njezinu rodnom Radoboju održava se manifestacija *Dani Sida Košutić* te se dodjeljuje književna nagrada *Sida Košutić*. Među ostalim, autorica ove monografije, kao dio svoje građe koristi i ustupljene razgovore Ivana Cesarca, povjesničara hrvatske književnosti iz Hrvatskoga zagorja, rodnoga kraja Sida Košutić, koje vodi s Marijom Polić, prijateljicom, dugogodišnjom sustanarkom, a ujedno i nositeljicom autorskih prava književnične pisane ostavštine. U tim se zapisima spominje kako je Petar Lasta predočio Sidi da je na popisu za likvidaciju, ali Sida, unatoč tomu, nije htjela potpisati tobožnji zahtjev radnika za smrtnu osudu Alojzija Stepinca. U roku od dva sata izbacili su je iz službe (55). Prema istomu izvoru, Kuvač-Levačić navodi kako su književnicu htjeli izbaciti i iz Društva književnika Hrvatske, ali da je to spriječio Miroslav Krleža rečenicom: „Pustite beštiju, dobro piše“, čime ju je, na neki način, za vrijeme učvršćivanja komunističkoga režima spasio (ili, bolje rečeno, na trenutak ublažio gnjev društveno-političkih struktura). Ipak, književnica (etiketirana kao „katolička“, što je podrazumijevalo da izvan toga angažmana u njezinu djelu valjda nema estetske vrijednosti) ne dobiva zasluženno mjesto u književnom „kanonu“. Je li Sida Košutić tek slučajno prešućena i „zaboravljena“ hrvatska književnica u (muškim) povijestima hrvatskih književnosti? Je li razlog samo jedan, ili ih je više: ideološki politički orijentir; rodni: to što je bila žena-književnica ili to što do *Iskaza neizrecivoga...* nije bilo potpune sustavne znanstvene valorizacije njezine poetike?

Uz pomoć interdisciplinarnih suvremenih teorija i metodologija Kuvač-Levačić pokazuje koliko je „djelo jedne zanemarene i nikada kvalitetno pročitane književnice zapravo svezremeno“ (9). Cijela studija obiluje bogatom znanstvenom građom, od koje ćemo u ovom radu dati samo manji pregled. Služeći se teorijom neizrecivoga u filozofiji jezika, autorica ispituje odnos poetičkih postupaka književnice i iskaza karakterističnih za mistički diskurs u čijem je temelju neizrecivo, budući da je književnica u određenim tekstovima svjesno korespondirala s mističkim iskazom kršćanske provenijencije, a zatim te postupke prenosila i u one tekstove koji na sadržajno-predmetnoj razini nisu u prvi

⁵ Vidi Dujčić (2002).

plan stavljali polje religioznoga iskustva. Iskaz neizrecivoga teoretski je obrazložila kroz problematiku odnosa jezika i stvarnosti: preko spoznaja u filozofiji jezika i književnoj teoriji (Ludwig Wittgenstein, Karl Jaspers, Jacques Derrida, Michael Sells, Hans-Georg Gadamer i dr.). Filozofska se hermeneutika dotiče i ontološke sfere, budući da su fenomeni jezika i stvarnosti bitno povezani s problematikom odnosa jezika i bitka, što je sama Košutić na nekoliko mjesta, i kroz različite literarne postupke, apostrofirala u svojim tekstovima (9). Navedenu problematiku Sida je Košutić razvijala u poeziji, prozi, drami i esejistici jednako, a njezin korpus autorica monografije istražuje u dijakronijskom slijedu, kronologijom objavljivanja: od prvih lirsko-esejističkih tekstova objavljenih u časopisu *Novi čovjek* dvadesetih godina 20. stoljeća, drame *K svitanju* do glavnine poetskih postupaka iskaza neizrecivoga koje analizira na primjeru pjesničke zbirke *Vjerenička žetva* i dr. Govoreći o proznom pripovjednom korpusu, istraživanje iskaza neizrecivoga usmjereno je romanu *Jaslice* (1933.), noveli *Vrijeska*, odabranim novelama iz zbirke *Mimoza sa smetljišta* te romanu *Velika šutnja* i, jednim dijelom, romanu *Sluga Vječne mudrosti* (1930.) kao i trilogiji *S naših njiva*.

Nakon biografskih i bibliografskih podataka o književnici u prvom poglavlju (metodologija studije je daleko od pozitivističke!), analitički se predstavljaju dosadašnja čitanja djela Side Košutić. „Mističnost Sidinih tekstova dugo se čitala kao višak, nedostatak, povezan uz njene osobne duševne nemire i gotovo karikiranu pobožnost katoličkog pisca. Pokušavalo se odvajati prvu, mistično-religioznu i drugu, realističniju fazu njenoga stvaranja (Hekman 1984: 8), ali to je pokazivalo kritičarsko nerazumijevanje Sidina poimanja realnosti kojega je iskustvo neizrecivih misterija, baš kao i iskustvo ljudskog trpljenja u najrazličitijim oblicima sastavni dio“ (10). Drugo poglavlje iz teoretskih aspekata analizira mistički hermetizam Side Košutić i odnos prema iskazu neizrecivoga unutar filozofsko-lingvističke problematike odnosa jezika i stvarnosti. Svojim nastojanjem za nadilaženjem referencijalizma i reprezentacionalizma upravo model mističkoga hermetizma (Wittgenstein, Jaspers, Derrida, Sells i dr.) pruža inovativne mogućnosti poimanja mističkoga diskursa, odnosno, u općem smislu, svakoga nastojanja subjekta da iskaže neizrecivo (neovisno o semantičkom polju) (11). Ističe „neizrecivo kao najveći umjetnički doseg modernoga poetskoga iskaza“ (prema Gadamerovu eseju „Aktualnost lijepoga“, 1977.), ali i činjenicu da moderna književnost nastaje na tragu mističkoga hermetizma (11), zbog čega je čitanje mističkoga diskursa Side Košutić još aktualnije. Izrazita korespondencija s mističkim diskursom kršćanske provenijencije u tekstovima ove književnice gradi konstelaciju značenja odnosno autorski poetički idiolekt (13). Ono što brojni istraživači, koje Kuvač-Levačić u bogatoj interdisciplinarnoj znanstvenoj građi konzultira, prepoznaju kao zajedničku karakteristiku iskaza mističnoga iskustva jest raspad dihotomije subjekta i objekta pa se u studiji pokazuju mjesta u književničinu opusu gdje takav raspad dihotomije korespondira s literarnim postupkom konstruiranja sebstva pripovjednoga ili pjesničkoga subjekta. Elemente mističkoga iskaza ispituje preko modela osporavanja jezične intencionalnosti odnosno referencijalizma u opisima/konceptima stvarnosti te tako pokazuje svijest autorice o funkcijama poetskoga jezika koje nadilaze puki oponašateljski odnos prema referentu, a koje su bliske funkcijama unutar mističkoga diskursa kada tematizira neizrecivo. U studiji istražuje postupke kojima književnica transcendirala jezični i misaoni dualizam kao bitno obilježje mističkoga diskursa, čime se njezino djelo ravnopravno svrstava u poetičke

tendencije moderne hrvatske književnosti prve polovice dvadesetoga stoljeća naslanjajući se na (novo)symbolističku i ekspresionističku paradigmu, ali koje nadograđuje, čak i anticipira tendencije koje će hrvatsko pjesništvo nastaviti razvijati u kasnijim razdobljima (primjerice, rastvaranje subjekta i po cijenu potpune nekomunikativnosti govora) (58), što se kod Mrkonjića, u *Suvremenom hrvatskom pjesništvu* (1972.), ogleda u sintagmi „nijemi jezik“ (14).

Kršćanski se misticizam kod Side Košutić gradi preko biblijske intertekstualnosti koja u pojedinim tekstovima postaje obilježje njihove dijalogičnosti (re)kreirajući duhovni dijalog stvaralačkoga subjekta s Bogom kao osobom (73). U trećem poglavlju istražuju se intertekstualni aspekti u iskazivanju neizrecivoga na primjeru prvoga zasebno objavljena i jedinoga poznata dramskoga književničina teksta pod naslovom *K svitanju*, gdje Kuvač-Levačić dokazuje intertekstualne veze s biblijskim tekstom *Pjesma nad pjesmama* koji se tijekom analize razotkrio kao prototekst. I sam postupak intertekstualnoga suodnošenja prema biblijskim tekstovima autorica monografije prepoznaje kao jednu od književničkih strategija iskaza neizrecivoga, a obilježja mističkoga diskursa dokazuje kroz dijaloški odnos manifestnoga (referentnoga) teksta i prototeksta, kako je na primjerima tekstova srednjovjekovnih mističarki, konkretno sv. Klare Asiške, dokazao Mladen Parlov. U četvrtom poglavlju analizira se mistički diskurs, odnosno iskaz neizrecivoga na primjerima poezije Side Košutić (u pjesmama: „Ime tvoje sveti se“, „Kućica od sanja“, „Solvejg“, „Vječnost blaga miluje“, „Vjerenička žetva“, „Izbrisane stope“). Pjesnički subjekt Side Košutić dominantno se konstruira u polju rubnoga, drugotnoga, što mu omogućuje drukčiji, „iskošen“ pogled na središte (15). Autorica ističe simboličku prostornost odnosno spacijalnu metaforiku kao vrlo bitan aspekt iskaza neizrecivoga Side Košutić (konzultirajući fenomenološku teoriju prostora Gastona Bachelarda, odnosno perspektivu tzv. prostornoga obrata prema studiji Andreja Mirčeva i heterotopologiju Michela Foucaulta).

Cilj je i pokazati da se literarno najuspjeliji pjesnički tekstovi Side Košutić opiru pripisivanju jedinstvenoga značenja odnosno vezivanju uz određenu kauzalističko-eksternalističku referencijalnost te da ih nije moguće podvrgnuti jedinstvenoj metodi tumačenja niti klasifikacije (16). U istraživanja iskaza neizrecivoga uključuje i dva Vöröseva ne-lingvistička modela: tišinu i tjelesni čin. Veliku šutnju doživljavamo metaforično, a njezino objašnjenje mogli bismo protumačiti oksimoronom „rječite tišine“ (Alfirević 2016: 61). Pritom Kuvač-Levačić objašnjava kako se neizrecivost same ljudske duše, koja jest misterij, upravo poistovjećuje s mistici bliskim konceptom „rječite šutnje“: „Jer je Duša tvoja istinska šutnja i mudra je istinska riječ“ (Košutić, 1926: 4) (155); „Molim te, sjedni uza me, dragi, da šutimo. [...] Molim te, sjedni uza me, dragi, da šutimo“ (Košutić, 1926: 2), gdje do izražaja dolaze tjelesne geste odnosno ne-lingvistički modeli iskazivanja neizrecivoga (156). Košutić je, naime, na više mjesta izricala stav da za najdublje istine o čovjeku riječi nema (Kuvač-Levačić 2022). To ju je otvaralo modernističkim postupcima u jeziku i formi. U petom poglavlju Kuvač-Levačić dijalogizira s tradicijom pa donosi neke od temeljnih zaključaka istraživanja proznoga djela Side Košutić (K. Nemeč, Lj. Maraković, J. Hekman, D. Detoni Dujmić, L. Dujić, N. Šimunić-Kesterčanek, S. Milanić i dr.). Kao (različite od postupaka u poeziji) postupke i strategije iskazivanja neizrecivoga u proznom opusu književnice obrađuje funkciju nemogućnosti govora u konstruktima protagonista (motiv nijemosti – gestika šutnje u novelama *Glupan*, 1926., *Zavjetna svjećica*, 1935.), neizrecivo u

nedovršenosti umjetničkoga artefakta (roman *Jaslice*), neizrecivost, likovnost i avangardnost forme u lirskom romanu *Portreti*, eksperimentiranje poimanjem neizrecive stvarnosti u pripovijetci *Vrijeska* te neizrecivost traumatičnoga iskustva u noveli *Mimoza sa smetlišta* i dr. Detaljnije prikazuje obilježja žanra lirskoga romana prema teoriji Ralpa Friedmana. S obzirom na to da je književnica na više mjesta apostrofirala ideju nedostatnosti riječi za izražavanje najdubljih ljudskih iskustava (posebice u eseju „Na putu umjetnosti“, 1937.) te pokazivala svijest o granicama književnoga medija, u šestom se poglavlju studije istražuju postupci koji upućuju na transgresiju književnosti otvaranjem drugim umjetnostima kako bi se granice jednoga medija, fiksiranoga u ograničenjima jezika, pokušale nadvladati. Književnica je na više mjesta povezivala glazbu s iskazom neizrecivoga ističući kako iskustva glazbene umjetnosti mogu doprinijeti literarnosti. Služeći se teorijom citatnosti Dubravke Oraić Tolić te studijama o glazbenoj intermedijalnosti moderne književnosti Viktora Žmegača i Cvjetka Milanje, pokazuje postupke intersemiotičke citatnosti, na odabranom korpusu, kojima je Sida Košutić, nastojeći reprezentirati sve ono što stvarnost jest ili može biti, a svjesna nedostatnosti i arbitrarnosti verbalnoga znaka, narušavala granice književne tekstualnosti. Iskaz neizrecivoga ovdje Kuvač-Levačić prepoznaje kao dio estetike performancije, a poglavito to dolazi do izražaja u postumno objavljenom romanu *Velika šutnja*, čija je analiza predmetom cijeloga sedmoga poglavlja. Pokazat će se kako roman u tematsko-sadržajnom i poetičko-stilskom sloju predstavlja sintezu poetike neizrecivoga i potvrdu književnične trajne zaokupljenosti tim fenomenom i pitanjem njegovoga iskaza, što se krije i u samom naslovnom motivu koji korespondira s ranije obrađenom gestikom šutnje kao ne-lingvističkim modelom. U istom romanu semantičko polje neizrecivoga očituje joj se i u motivima „vlastite sobe“ i „bregova“ kao mistične semantike unutrašnjega i vanjskoga prostora.⁶ Zamjetna je važnost koju Košutić u svom tzv. profotofeminističkom „ženskom pismu“ (Kuvač-Levačić i Alfirević 2017: 575) pridaje pitanju položaja žene; ono u tematsko-idejnom sloju prožima sve njezine žanrove pa i kada o tome diskutira na nekoliko stranica esejističkoga sadržaja. Njezin profotofeminizam utemeljen je na kršćanskom egzistencijalizmu, suprotstavljen esencijalističkim postavkama o ulozi žene u društvu. Za književnicu je egzistencija „žene – čovjeka“ duboko vezana uz neizreciv misterij božanskoga stvaranja, kako ga vidi u svojem kršćanskom svjetonazoru, aktualizirajući ga u tom suvremenom društvenom pitanju i podižući na razinu općeljudske vrijednosti (19).

Iz čitava opusa Side Košutić razvidno je da književnica neprestano traga za još jednim temeljnim iskustvom koje nju samu, kao pjesnikinju, egzistencijalno određuje – za biti poezije i umjetnosti uopće. I ljepotu na više mjesta predstavlja kao jedan od neizrecivih fenomena: „Pravi je umjetnik uvijek gladan ljepote. Što je ljepota?“ (*Na putu umjetnosti*, 1937: 11) (263). Stoga će posljednje, osmo poglavlje istražiti odnos iskaza neizrecivoga i funkcije umjetnosti usporedbom Gadamerovih filozofskih teza o modernoj umjetnosti i „aktualnosti lijepog“ te književničnih stavova i literarnih postupaka, smatrajući da umjetnost po sebi upućuje na skriveni smisao stvari odnosno da pokušava izreći neizrecivo simboličkim upućivanjem (19). Autorica monografije pritom navodi kako je primarni cilj, primjenom postmodernističkoga modela jezika kao glavnoga metodološkoga okvira, u studiji *Iskaz neizrecivoga...* pokazati opravdanost ravnopravnoga svrstavanja opusa ove

⁶ Vidi Alfirević (2016).

književnice u poetičko tkivo moderne hrvatske književnosti prve polovice 20. stoljeća, s time da je Košutić mjestimice čak i anticipirala tendencije koje će hrvatsko pjesništvo nastavljati razvijati u kasnijim razdobljima. Pritom, govoreći o ranijim pogrešnim iščitavanjima mističnosti kao nedostatku u njezinim tekstovima, koje se povezivalo uz osobne duševne nemire i karikaturnu pobožnost katoličkoga pisca, Kuvač-Levačić tumači kako je razlog u tom što se nije razumjelo njezin autorski poetički idiolekt. A nije ga se razumjelo i jer se izjednačavalo izvanjsku pobožnost, unutar koje ne mora biti nikakva sadržaja, što je u svojim tekstovima Košutić vrlo često kritički apostrofirala, i iskreno nastojanje jedne ljudske duše da opiše i izrazi svoje iskustvo transcendentnog koje ne prebiva na nebu ili u kipovima, nego je utkano u samu čovjekovu egzistenciju, zbog čega u *Velikoj šutnji* i elaborira „da je za nju jedini prihvatljiv egzistencijalni, a ne esencijalni model odnosa društva prema ženi“ (57). K tomu, Košutić smatra da bivanje ženom ne proizlazi iz neke biološke esencije koja bi svakoj ženi određivala jednaku sudbinu, ciljeve i zadatke, već da je žena jednako egzistencija koja, kao i muškarac, proizlazi iz Božjega stvaranja i kao takva, ima jednaku mogućnost izbora, jednako je sposobna za duhovnost, umjetnost i stvaralaštvo (Kuvač-Levačić 2022). Može se ustanoviti, ne samo da monografija doprinosi detaljnomu iščitavanju i interpretiranju ove „zaboravljene“ hrvatske književnice, već postavlja i korisnu metodologiju pri mogućim istraživanjima neizrecivoga u opusima drugih književnica i književnika.

I sama Sida Košutić u svojim esejističkim tekstovima, čak i u nekim pjesničkim, progovara o ograničenjima riječi da iskažu i egzistenciju i transcenciju, tematizirajući tu pjesničku nemoć verbaliziranja mističnoga: „Nikad noć nije tako lijepa, kao kad je slušamo zatvorenih očiju. I nikad život nije tako dobar“ (*Jezero mrtvo*, 1956: 20), u čem Kuvač-Levačić dobiva potvrdu da je na dobrom znanstveno-istraživačkom putu kada se u naslovu teme studije i istraživanju služi oksimoronskom sintagmom „iskaz neizrecivoga“, koja recipijentu služi i kao svojevrsna uputa za neizostavnu ili redovitu spremnost „odgonetavanja“ hermetičnoga i mističkoga semantičkoga „ključa“ iščitavanja pri pristupu tekstovima Side Košutić.

Kuvač-Levačić u monografiji istražuje i kontekst te istraživačke dosege recepcije Side Košutić u hrvatskoj dječjoj književnosti. Navodi kako poseban dio književničina stvaralaštva čine tekstovi bliski dječjoj književnosti, u prvom redu priče i/ili crtice i poneke pjesme. Ističe *Priče* (prir. Stjepan Lice, ilustr. Branimir Dorotić; objavljene 2021. u Kršćanskoj sadašnjosti), zbirku od sedam kraćih proznih tekstova koju bi se moglo svrstati u dječju književnost: „Laž i Prilažić“, 1950.; „Seljak, ptica i zlatni drijen“, 1951.; „Priča o čovjeku s fenjerom“, 1965.; „Breza“, 2001.; „Moje pile“, 2001.; „Blaženi čas“, 2001.; „Badnja noć dviju ptica“, 2001. (37). Navodi i da ju Berislav Majhut (2016) spominje u kontekstu „hrvatskih pisaca za djecu“ koji su stvarali tridesetih, a nakon 1945. doživjeli komunističku represiju i dugotrajno prešućivanje (Gabriel Cvitan, Vinko Kos, Zdenka Smrekar, Štefa Jurkić, Josip Cvrtila, Mirko Jurkić) (ibid.). Nadalje, Kuvač-Levačić ističe da Stjepan Hranjec u *Pregledu hrvatske dječje književnosti* (2006.) također Sidom Košutić samo kontekstualizira djelo suvremenika Josipa Cvrtila, dok u knjizi *Kršćanska izvorišta dječje književnosti* (2003.), u poglavlju gdje podrobnije obrađuje upravo priče iz spomenute zbirke, ispravno navodi da Sida Košutić „nije dječja književnica vokacijom, nego se čistoćom ispovijedi, jednostavnošću forme i žanrovskom primjerenošću neki njezini tekstovi nedvojbeno mogu ponuditi i namijeniti

djeci“ (Hranjec 2003: 83). Naime, bajkovitost i simbolizacija svakodnevnih motiva („Priča o čovjeku s fenjerom“), dječji prilagođena i aktualizirana biblijska intertekstualnost („Blaženi čas“), alegorizacija („Laž i Prilažić“) i andersenovska antropomorfizacija životinja i biljaka („Badnja noć dviju ptica“, „Breza“), infantilizacija pripovijedanja i sl., prema Kuvač-Levačić, ukazuju na postupke uobičajene u dječjoj književnosti, dok tematska razina mjestimice znatno nadilazi životno iskustvo djece. Ipak, tu istodobnu namijenjenost djetetu i odraslomu kroz različite kodove čitanja istoga teksta, imali smo i kod Hansa Christiana Andersena ili naše Ivane Brlić-Mažuranić, a nalazimo ju i danas, mišljenja je autorica. Teme poput socijalne nepravde, siromaštva i patnje slabijih (najčešće djece), nesavršenosti odraslih ili one, dugo tabuizirane, poput smrti bližnjih, zlostavljanja siročadi („Breza“, „Moje pile“) pa i same dječje religioznosti, moguće je aktualizirati u kontekstu detabuizacije dječje književnosti kao okvira kroz koji i suvremeni mladi čitatelj (u primjerenj dobi) može doći do osobnoga susreta s ovim tekstovima, na idejnoj i estetskoj razini (38) – zaključuje. K tomu, u temama (npr. obiteljskoga nasilja) koje su povezane s konstruktima identiteta (ženskih i dječjih) protagonista, književnički tekstovi mogli bi se interpretirati iz motrišta aktualnih teorija tijela i reprezentacija (psihofizičkih i socijalnih) trauma u književnosti, kao u *Portretima, S naših njiva, Mimosi sa smetlišta, Velikoj šutnji, K svitanju, Pogašenim svjetlima* (47, 185). Problematizira npr. i odnos čežnje i odbijanja djeteta prema vlastitoj majci u *Portretima*, čime kod Side Košutić pronalazi dekonstrukciju mita o djetinjstvu kao sretnom razdoblju života te mijenjanje infantilizirajućega kalupa literarne predodžbe dječjega lika (189); pronalazi čak i književničinu poetsku problematizaciju dječje ljubomore zbog slutnje majčine trudnoće u *Vrijesci* (197).

Zaključno, monografija *Iskaz neizrecivoga u poetici Side Košutić* – metaforičkim rječnikom – svojevrsna je „kruna rada“ dosadašnjega istraživanja književnoumjetničke poetike Side Košutić. Ono što naglašava i očekuje autorica monografije, jest daljnja realizacija projekta o Sidi Košutić, odnosno objavljivanje sabranih ili barem izabranih djela, pogotovo zato što su u rukopisu ostala još dva neobjavljena romana, *Kolijevka* i *Pogašena svjetla*. Očekuje se da će književni tekstovi Side Košutić, nepravedno „prešućene“, a antologijski vrijedne hrvatske književnice – što progovara univerzalnim jezikom književnosti – tek dobiti svoju zasluženu čitateljsku, kritičku i književnoteorijsku publiku, a u čem će nedvojbeno krucijalni utjecaj imati predmetna monografija *Iskaz neizrecivoga u poetici Side Košutić* izv. prof. dr. sc. Kornelije Kuvač-Levačić. Duboko svjesna neizrecivosti iskaza ili ograničenosti riječi (pa i književne, umjetničke), Košutić u gotovo programatskim stihovima (jer se u njima prepoznaje sama poetička jezgra stvaralaštva) navodi: „Života, vjerujte,/Najbolji dio/Ostaje ipak skriven,/Najdublji smisao/Nema oblika/I nije nam otkriven.“ (*U tuđoj ruci*, 1941: 23), a Kuvač-Levačić monografijom dokazuje istaknut i uspješno realiziran znanstvenoistraživački napor u pokušaju odgonetavanja neizrecivog (poetičkog književnog jezika) Side Košutić. I unatoč tomu što studija ima izrazito hermetičan predznak, važna je za one koji nisu stručnjaci u području književne znanosti, lingvistike, filozofije ili teologije.

Autorica osobito ističe poetsku „matricu“ književnog stvaralaštva Side Košutić usmjerenu „ljepoti dječje duše u kojoj se zrcali istinski božanski izvor“ (200). Iz toga se naslućuje potencijalno istraživačko plodno polje mističnoga hermetizma, tj. primjene teorija misticizma (iskaza neizrecivoga) u kontekst dječje književnosti Side Košutić, što

svakako predstavlja izazov budućim istraživačima dječje književnosti i kulture (Kuvač-Levačić ponudila je metodološki predložak). Zanimljivo bi bilo istražiti postojanje određenih tematskih, poetskih, žanrovskih i inih poveznica s djelima dječje književnosti ili pronaci poveznice na području misticizma. Svakako, potonjim citatom iz novele *Vrijeska* autorica monografije posredno upućuje i na književničin duhovno-socijalni angažman u tekstualnoj književno-estetskoj reprezentaciji kršćanskoga nauka, prema kojemu su svi ljudi na svijetu ravnopravna djeca Božja, ali ne opravdava getoizaciju djela Side Košutić, već ističe potrebu čitanja književnice u ravnopravnim „okvirima“ poetičkih tendencija moderne hrvatske književnosti prve polovice 20. stoljeća, a poglavito njezinu svestremenost. Iz toga slijedi zaključak da se Sida Košutić monografijom Kornelije Kuvač-Levačić upisuje u „svijet“ povijesti književnosti i književne kritike kao književnica izrazitog *human(ističko)g kôda*. I ne samo to, ako smo dosadašnje zanemarivanje i prešućivanje Side Košutić u povijesno-književnim pregledima nazivali „zaboravom“ – zbog objektivnoga pozicioniranja Side Košutić, kakav je donio *Iskaz neizrecivoga...* hrvatskoj književnosti (Lončarević, cit. u: Kuvač-Levačić 2021: 309) – u budućim povijestima hrvatske književnosti ili književnoperiodizacijskim pregledima ravno bi „suvremenom“ zločinu hrvatske znanosti o književnosti bio izostaviti Sidu Košutić, ovu perjanicu poetskoga kršćanskoga misticizma hrvatske moderne književnosti. Jednako kao što ju se nikako ne bi smjelo „zaboraviti“ u kontekstu istraživanja povijesti dječje književnosti.

Popis literature

- Alfirević, Jelena. 2016. *Karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić*. Diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dujić, Lidija. 2002. *Ženska signatura*. *Vijenac* 10 (229). <<https://www.matica.hr/vijenac/229/zenska-signatura-13332/>> (pristup 15. siječnja 2022.).
- Hekman, Jelena. 1984. Sida Košutić. U: Sida Košutić. *Izabrana djela*, ur. Dušanka Popović-Dorofejeva i Branko Belan, 7–19. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2021. Problem prešućivanja nešto je s čime su se susretale i susreću hrvatske književnice do dana današnjega. Razgovor. *Lanterna: Glasnik Sveučilišta u Zadru* 6 (12): 54–57.
- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2022. Razgovor s Kornelijom Kuvač-Levačić. Razgovor vodila Dragica Zeljko Selak. *Hrvatsko slovo*. <<https://www.hrvatsko-slovo.hr/2022/02/14/razgovor-s-kornelijom-kuvac-levacic/>> (pristup 29. ožujka 2022.).
- Kuvač-Levačić, Kornelija i Jelena Alfirević. 2017. „Žensko pismo“ i katolički angažman Side Košutić (na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.). *Crkva u svijetu* 52 (4): 570–591.
- Majhut, Berislav. 2016. Hrvatska dječja književnost i jugoslavenska dječja književnost. *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu* 42 (2): 28–43.
- Maraković, Ljubomir. 1933. Sida Košutić. U: Sida Košutić. *Jaslice*, 201–203. Zagreb: Kuća dobre štampe.
- Milanić, Selma. 1965. In memoriam Sidi Košutić. *Glasnik sv. Antuna* 4 (7): 12–13.
- Nemec, Krešimir. 1998. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945*. Zagreb: Znanje.
- Šimunić-Kesterčanek, Nada. 1942. Sida Košutić kao umjetnica. Predgovor. U: Sida Košutić. *Mimozza sa smetlišta (novele)*, 7–26. Zagreb: Be-l-ka.